

УДК 316.32

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.48.15>

ПРОБЛЕМАТИКА СОЦІАЛЬНОГО В АКТОРНО-МЕРЕЖЕВІЙ ТЕОРІЇ

Борис Поляруш

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра філософії
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Проаналізовано основні постулати філософського проекту французького філософа і соціолога Бруно Латура та його однодумців, пов'язаного з акторно-мережевою теорією; всебічно продемонстровано основні «претензії» вченого до сталої, консервативної соціології та до розгляду цією наукою соціального контексту. Проаналізовано проблеми класичної соціології, з якими Бруно Латура був незгідний: про не існування стійких та нестійких соціальних груп; про гетерогенну природу компонентів, що утворюють соціальні зв'язки; про те, що всі об'єкти, у тому числі й актори нелюдської природи (non-humans) як складової частини соціального є активними; про необхідність надавати соціального контексту когнітивним аспектам природничих та технічних наук, бо не соціальна практика взаємодії вчених здійснює конструювання науки, а об'єкти вивчення науки беруть участь у взаємному конструюванні разом із вченими; про те, що наукові тексти не повинні містити мову дослідника замість мови актора. Крізь призму антрополого-соціологічної теорії, що отримала назву «проект способів існування», доводиться життєздатність латурівської концепції щодо науки, природи, політики, економіки, журналістики. Автор аналізує екологічний контекст «проекту способів існування» і наголошує, що поки люди (humans) не почують голоси нелюдей (non-humans), вони не у змозі усвідомити суть та масштаби глобальної екологічної катастрофи. Автор статті звертає увагу на найбільш актуальні моменти теорії акторно-мережевої теорії для вирішення проблем інформаційної цивілізації у ракурсі нового погляду на соціальне як конгломерат різних об'єкт-суб'єктів – живих і неживих, людських і нелюдських, матеріальних і нематеріальних. Стаття містить певні пропозиції щодо подальшого використання проекту креативного французького мислителя у різних галузях суспільного життя.

Ключові слова: акторно-мережева теорія (АМТ), Бруно Латур, соціальна філософія, соціологія, нове соціальне, актори, актанти, дія, контекст, суспільство, наука, факт, структура, об'єкт, люди (humans), нелюди (non-humans).

Вступ та постановка проблеми. Останніми роками не лише спеціалісти з філософії та соціології, а й фахівці природознавчих дисциплін у своїх теоретичних дослідженнях все частіше звертаються до праць сучасних філософів, які викликали та продовжують викликати бурхливі дискусії у наукових колах. Одним з найяскравіших представників новітньої філософської думки можна по праву вважати видатного французького філософа, соціолога та антрополога Бруно Латура (нар. 1947).

Проблемами визначення змісту поняття соціального цікавились безліч науковців. Наразі ж дискусії навколо розуміння даного поняття точилися й продовжують обговорюватись, окрім самого Латура, британським соціологом Дж. Ло, французьким філософом М. Серром, філософом Г.Харманом та багатьма іншими науковцями.

У даній статті її автор робить спробу показати розуміння соціального згідно як акторно-мережевої теорії Б. Латура, так і крізь призму його останньої концепції під назвою «проект способів існування». Не загострюючи особливої уваги на слабких та помилкових, з точки

зору її критиків, сторонах філософії Латура, автор статті доводить, що в умовах сучасного інформаційного суспільства, де комунікації здійснюються не лише між людьми, а й, за словами Латура, різними «істотами» – живими організмами, технічними об'єктами, установами, почуттями, практиками філософія «нового соціального» являється актуальною, вимагає комплексного осмислення та передбачає пошук шляхів для її застосування на практиці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику нового соціального неодноразово підіймати у своїх працях іноземні та українські теоретики, прибічники й противники основних постулатів філософії Бруно Латура.

Суттєву увагу науковій діяльності Латура приділяє у своїх публікаціях Грежем Харман [1], [2]. Американський вчений оцінює Латура як філософа об'єктно-орієнтованої метафізики, як мислителя, вчення якого «здатне підтримувати сучасне мислення впродовж наступного століття» [1, с. 6]. У роботах «Prince of Networks: Bruno Latour and Metaphysics» («Князь мереж: Бруно Латур і метафізика»), «Latour: Reassembling the Political» («Латур: відновлення політичного») проходить своєрідна продуктивна дискусія між двома найоригінальнішими, сміливими та креативними філософами, якими є Харман та Латур.

Латур продовжує розвивати свою теорію: одна з останніх його робіт – книга французькою мовою «Enquête sur les modes d'existence. Une hropologie des Modernes» («Дослідження способів існування. Антропологія сучасності») [3], що вперше видана у 2012 році та яка постійно перевидається завдяки гранту Європейського Союзу та включенню в процес дослідження вчених з усього світу, штатна команда яких працювала у Парижі. Латур наголошує, що його однодумці є представниками емпіричної філософії, а основну свою задачу вони вбачають у протистоянні антропоцену як новій геологічній епосі, що відзначається переважним впливом діяльності людини на земну систему, тобто фактично намагаються розв'язувати екологічні проблеми, виходячи з концепції нового соціального у межах акторно-мережевої теорії (actor-network theory, ANT), до якої Латур знову повернувся після нетривалого періоду відмови від цієї концепції.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Розглядаючи основи розуміння нового соціального Бруно Латуром та його однодумцями, дослідники латурівської філософії у своїх працях здебільше зупинилися на аналізі робіт прихильників або ж критиків концепції Латура [4]; на тлумаченні «бінарності» поглядів Бруно Латура, говорячи про непослідовність вченого у судженнях, про нестандартну для науковця форму викладення своєї теорії [5].

Автор даної статті вважає: занадто мало досліджень теорії нового соціального за Бруно Латуром присвячено проблемам її практичного застосування у діяльності соціальних та політичних інститутів, природоохоронних організацій, у журналістиці, де так не вистачає нового погляду на учасників соціального життя, на роль матеріальних і нелюдських (non-humans) об'єктів та явищ в існуванні суспільства. Взаємозв'язок концепції нового соціального із проблемами інформаційної цивілізації, із соціально-політичними та екологічними негараздами у світі, із проблемами становлення розвинутого громадянського суспільства у нашій країні – це ті аспекти проблеми, яку автор намагається дослідити у своїй статті.

Мета статті – виявити найбільш суттєві постулати філософії Латура; представити нове соціальне як реальність сучасного інформаційного суспільства, що являє собою процес інтерсуб'єктивної взаємодії, у процесі якої істоти та неістоти можуть виконувати як конструктивну, так і деструктивну роль.

Виклад основного матеріалу. У 1986 році Бруно Латур у співпраці з М. Каллоном, співзасновником акторно-мережевої теорії, кардинально по-новому розглянули суспільство

та суспільні науки. «... Наприклад, якщо велосипедист, який натикається на камінь, злетів з велосипеда, суспільствознавцям ... нічого сказати з цього приводу. Але варто вступити на сцену поліцейському, страховому агенту, коханцю чи доброму самаритянину – одразу ж народжується соціологічний дискурс, бо тут ми отримуємо низку суспільно значущих подій, а не лише каузальну зміну явищ» [6, с. 356]. ANT Каллона-Латура не погоджується із старими підходами соціологів та вважає «соціологічно цікавим та емпірично можливим аналізувати механізм велосипеда, дорожнє покриття, геологію каміння, психологію поранень тощо, не приймаючи до уваги поділ праці між природничими та суспільними науками, заснований на дихотомії матерії та суспільства» [6, с. 358].

Бруно Латур радить соціологам та історикам науки розглядати соціальне як мінливі зв'язки та взаємодії не лише між людьми, а й іншими актантами (учасниками різнопланових соціальних актів-дій, будь-яких дійових осіб), які позначають людських та нелюдських акторів, а в мережі набувають таких форм, в які вони обертаються в силу своїх стосунків між собою. Латур не вважає суспільство всеосяжним контекстом, а уявляє його одним з безлічі елементів, що «циркулюють усередині тонких каналів» [7, с. 43]. При цьому, на думку мислителя, соціальне не від'єднується, не відокремлюється від науки, техніки, природи, суспільства, а увага соціолога має бути прикута до взаємозв'язків, які пронизують всі ці сфери. Латур намагається довести, тим самим привертаючи увагу критиків, що не існує розділення на соціальний контекст і науку. «Наука - соціальна, всі дії виконують актанти (актори)» [7, с. 45].

У своєму філософсько-соціологічному «бестселері» «Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory» («Повторна збірка соціального: вступ до акторно-мережевої теорії») Бруно Латур ніби по полицях намагається розкласти фактоїди класичної соціології, показати їх хибність та, у властивій йому письменницькій манері, представити свій альтернативний варіант розуміння та сприйняття сутності соціального. Всього вчений налічує п'ять таких «полиць-фактоїдів», які він називає невизначеностями соціологічної науки.

Перша невизначеність, за Латуром, – це полиця групоутворення та статусу соціальних груп. З позицій філософа Латур, як один із засновників «нового соціального», вважає, що не існує «стійких» (нації, суспільні класи) і «нестійких» (партії, професійні групи) соціальних груп, «не існує такої значущої групи, про яку можна було б сказати, що саме з неї складаються соціальні агрегати, немає такого усталеного компонента, який міг би використовуватися як безперечна відправна точка». На думку «нових соціологів», соціальне не є «загальним мірилом всіх речей на кшталт кредитної картки, що приймається скрізь, а всього лише рух, який можна вловити тільки опосередковано, коли стається зрушення у колишньому зв'язку». Соціальне – це не щось стабільне та беззаперечне; це випадковий тимчасовий «спалах, викликаний зрушенням, впливом, незначним усуненням інших, несоціальних феноменів» [7, с. 46, 48].

Латур та прибічники ANT вважають: вивчати потрібно не виявлені «старою соціологією» групи, а процеси змін у різних спільнотах; дослідник не має наперед визначати, яку організацію чи інститут він збирається досліджувати [7, с. 43-44].

Другою помилкою класичної соціології, або ж так званою її невизначеністю, є дія та об'єкти такої дії. (Латур та прибічники ANT не погоджується із використанням поняття *суб'єкт* у соціальних діях: їхня онтологія об'єктно-орієнтована!) Саме ця помилка змушує Латура вже з перших речень пояснення цієї невизначеності вступити у дискусію із традиційним розумінням соціального. «У більшості випадків ми користуємося словом «соціальне» для позначення того, що вже зібрано і діє як єдине ціле, не дуже цікавлячись

природою того, що саме зібрано, пов'язане та упаковане разом» [7, с. 50], – говорить автор. Філософія соціального за Латуром не погоджується із твердженням про те, ніби все, що має соціальний вимір, існує спільно, оскільки воно явно розходиться із тим, що «соціальне – це різновид матеріалу». Класичні твердження соціологів говорять про соціальне як «повсякденний стан..., пов'язаність в одне ціле», та про ті матеріальні блоки, з яких це соціальне складається. Тож «друге джерело невизначеності... пов'язане із гетерогенною природою компонентів, що утворюють соціальні зв'язки» [7, с. 51].

Отже, введено до АНТ поняття «мережа акторів» дає підставу припустити, що дія, яка представляється спостерігачеві актом одиничного актора, може виявитися дією мережі актантів. Пролатурівські філософи попереджають вчених, що при проведенні емпіричних дослідів не варто забувати й про дії мережі акторів, яких (і класична соціологія також!) іменують «соціальним замовленням» або «соціальними силами».

Третій пункт невизначеності, згідно з концепцією АНТ, стосується того, що всі об'єкти, у тому числі й актори нелюдської природи (non-humans) як складова соціального, являються активними. Примітно, що перед поясненням цієї невідповідності, раніше за викладення концепції об'єктоорієнтованості та активності об'єктів, автор АНТ виказує свою незгоду зі стандартною точкою зору про те, що суспільне визначається дією його суб'єктів – людських осіб, а саме суспільство є нерівним, стратифікованим та ієрархічним. Латур стверджує, що не слід вважати ніби «ієрархії, асиметрія, інерція, влада та жорстокість зроблені із соціальної субстанції... Як захоплення дії іншими силами не означає, що за справу приймається суспільство, так і кричуща асиметрія ресурсів не означає, що вони виробляються соціальними асиметріями» [7, с. 53-54]. Вчений робить висновок: нерівність складається за умови вступу до дії акторів інших типів – «не соціальних» (якщо говорити категоріями класичної соціології). Подолати відстань з точки «А» до точки «В» пішки та власним транспортом – це зовсім різні речі. Отже, у такому випадку транспорт робить живого актора – людину – нерівною у соціальній драбині, а також виступає активним актантом – актором неживої природи.

Як бачимо, Латур погоджується із тим, що соціотехнологічні системи формуються внаслідок взаємодій між людьми, організаціями, інститутами, але ж наполягає на додаванні до цієї взаємодії ще й самої техніки, демонструє багатьма прикладами те, що об'єкти техніки є активною частиною соціального.

Четверта позиція, по якій Латур не погоджується із соціологами, стосується конструктивізму. Вчений веде дискусію з консервативними соціологами, які невірні розуміють положення АНТ про конструювання наукових фактів. Вчений підкреслює, що, наприклад, вчені-природознавці, діяльність яких вивчали творці АНТ, цілком були задоволені міцним зв'язком між створеною ними науковою конструкцією та емпіричними даними. На думку ж Латура, «репутація науки ґрунтується на міцному зв'язку наукових конструкцій з емпіричними фактами», а соціологію науки слід обмежувати дослідженням зовнішнього соціального контексту науки.

Латур впевнений: потрібно надавати соціального контексту когнітивним аспектам природничих та технічних наук, бо не соціальна практика взаємодії вчених здійснює конструювання науки, а об'єкти вивчення науки беруть участь у взаємному конструюванні разом із вченими. «Мікроби сконструювали самих себе разом із Пастером», – говорить Латур в одній зі своїх робіт [8, с. 61]. Саме технічні винаходи та наукові відкриття постійно змінюють соціальний контекст.

П'яту невизначеність Бруно Латур вбачає у написанні текстів досліджень, дослідницьких звітів та відгуків. Вчений вважає, що наукові тексти не повинні прозирати

надмірною самовпевненістю з боку авторів-дослідників, містити мову дослідника замість мови актора. «У якісному соціологічному тексті має простежуватись мережа» [7, с. 55], – констатує Латур.

Усі ці невизначеності дозволили Латуру та його прибічникам назвати наукове середовище, в якому народжуються наукові факти та де висуваються наукові гіпотези епіцентром розбіжностей та незгод. Сама ж наукова діяльність позбавлена толерантності та аж ніяк не схожа на тиху розмову взаємно ввічливих науковців.

У ракурсі екологічного контексту «проекту способів існування» не можна не погодитися із тим твердженням, що поки люди (humans) не почують голоси нелюдей (non-humans), вони не у змозі усвідомити суть та масштаби глобальної екологічної катастрофи та відчутти страх майбутнього.

Як бачимо, сферою соціального життя, на основі якої Латур показав провідні ідеї ANT (AMT), була наука. Не обмежившись науковими практиками, вчений також досліджував дію своєї концепції на французькій судовій системі. Інші теоретики та практики застосовували методику Латура у торгівлі, формуванні транспортних систем, у розв'язанні проблем наркозалежних хворих, у міжнародних відносинах, у кінематографі та інших видах культури та мистецтва, в освіті, в журналістиці та нових медіа. Отже, яким би чином радикальні консервативні кола науковців не критикували Латура, як би не намагалися називати маячною «зрівнювання у правах» текстів, обладнання, людей, бо це, ніби то, стирає межу між соціальним і несоціальним, життєва практика вже неодноразово показувала життєздатність латурівських поглядів на соціальний контент науки, техніки, бізнесу, журналістської справи, інших видів діяльності та доводила практичну значущість певних моментів ANT, усієї філософії Бруно Латура.

Висновки. Таким чином, вже самі дискусії навколо філософських поглядів Б. Латура демонструють, що вчення цього французького мислителя не втрачає своєї актуальності та, за умови виваженого підходу до умовиводів латурівської теорії, сприяє вирішенню певних соціально-політичних, економічних, екологічних, культурно-релігійних проблем. Роль всієї мережі та її акторів у будь-якій сфері суспільної діяльності заслуговує на те, щоб завзяті критики ANT (AMT) пригальмували свій радикальний соціологічний консерватизм та спробували провести розумний науковий дискурс за спільними правилами. Розуміння поняття соціального, згідно з поглядами прибічників Б. Латура, цілком заслуговує на його прийняття, можливе розширення та уточнення вже хоча б тому, що писати свої консервативні ідеї їхнім авторам значно простіше за допомогою інтернету, клавіатури та монітора, необхідної їм інформації та літератури, ідей, прибічників та опонентів, прав на публікації статей чи підручників, ніж при відсутності всього того.

Перевизначивши поняття соціального, Латур ніби повернувся до його первісного значення, надавши можливість соціальному контентові простежувати зв'язки. На думку великого кола філософів та соціологів, розуміння суті латурівської концепції соціального дозволяє повернутися до традиційної мети соціальних наук за допомогою відповідних їй інструментів. Провівши безліч дослідів з вивчення «складання» у природі, Латур має право на висвітлення поглядів своїх однодумців на те живе й неживе, людське й нелюдське, матеріальне й нематеріальне, що «збирається» під покровом суспільства та на ствердження, що зобов'язання соціології – це залишатися бути наукою про життя спільно.

Список використаної літератури

1. Harman G. Prince of Networks: Bruno Latour and Metaphysics. Prahran : Re.press, 2009. 258 p.

2. Harman G. Bruno Latour: Reassembling the Political. London : Pluto Press, 2014. 204 p.
3. Latour Bruno. Enquête sur les modes d'existence / Bruno Latour:– [Ressource électronique] – Mode d'accès : https://www.editionsладecouverte.fr/enquete_sur_les_modes_d_existence-9782707173478
4. Бойко Д. М. Евристичний потенціал акторно-мережевої теорії у вивченні ієрархічних соціальних відносин та структур / Д.М.Бойко // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/9896>
5. Адорно Т. Діалектика взаємодії / Т. Адорно [пер. з німецької П.Таращука] – Київ: «Основа», 2012. 518 с.
6. Callon M., Latour B. Don't throw the baby out with the Bath school! // Science as practice and culture (Pickering A., ed). Chicago, 1992. 427 p.
7. Latour Bruno. Reassembling the social. An introduction to Actor-Network Theory/ Bruno Latour: Oxford, OUP, 2015. 314 p.
8. Latour Bruno. Pasteur. Bataille contre les microbes/ Bruno Latour Paris, Nathan: 2015. 70 p.

PROBLEMS OF THE SOCIAL IN THE ACTOR-NETWORK THEORY

Borys Polyarush

*Ivan Franko Lviv National University,
Faculty of Philosophy, Department of Philosophy
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The main postulates of the philosophical project of the French philosopher and sociologist Bruno Latour and his associates related to the actor-network theory are analyzed; the main "claims" of the scientist to stable, conservative sociology and to the examination of the social context by this science are comprehensively demonstrated. The problems of classical sociology with which Bruno Latour did not agree are analyzed: about the non-existence of stable and unstable social groups; about the heterogeneous nature of the components forming social ties; that all objects, including actors of non-human nature (non-humans) as a component of the social are active; about the need to provide a social context to the cognitive aspects of natural and technical sciences, because it is not the social practice of the interaction of scientists that constructs science, but the objects of scientific study participate in mutual construction together with scientists; that scientific texts should not contain the language of the researcher instead of the language of the actor. Through the prism of the anthropological-sociological theory, which was called the "project of ways of existence", the viability of Latour's concept in relation to science, nature, politics, economics, and journalism is proved. The author analyzes the ecological context of the "project of ways of existence" and emphasizes that until humans (humans) hear the voices of non-humans (non-humans), they are unable to understand the essence and scale of the global ecological disaster. The author of the article draws attention to the most relevant points of the theory of actor-network theory for solving the problems of information civilization from the perspective of a new view of the social as a conglomerate of various objects-subjects – animate and inanimate, human and non-human, material and immaterial. The article contains certain proposals for the further use of the creative French thinker's project in various spheres of social life.

Key words: actor-network theory (ANT), Bruno Latour, social philosophy, sociology, new social, actors, actants, action, context, society, science, fact, structure, object, humans, non-humans.